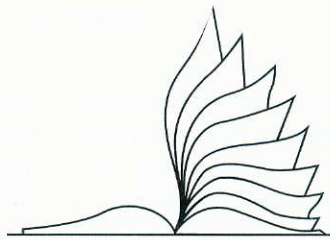

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

Навука пра кнігу

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагагічных навук

АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ КНІГІ І НАВУКІ ПРА КНІГУ – КІМ І ЧЫМ МОЖАМ ГАНАРЫЦЦА?

Вытокі кнігазнаўчай думкі Беларусі цесным чынам звязаны са з’яўленнем і распаўсюджваннем кніг, найперш – хрысціянскага пісьменства, а гэта не пазней за XI ст., якім датуецца першыя айчыныя рукапісныя кнігі, як Тураўскае Евангелле. Вядома, што ўсходнія славяне ўкладвалі ў паняцце *кніга* не столькі ўменне пісаць, колькі веды ўвогуле, саму кнігу лічылі найвышэйшай каштоўнасцю. І паводле пэўных правіл (ведаў) стварэння кніг – напісання, перапіскі, афармлення, чытання, – што складваліся на працягу многіх стагоддзяў, слова мела сакральны, Боскі сэнс, а кніга ўспрымалася менавіта як Боскае пісанне, адкрыццё. Нярэдка тэксты кніг змяшчалі і першыя бібліяграфічныя звесткі: павучальныя, г. зн. рэкамендацыйныя; аўтарытэтныя, г. зн. спасылкі на іншыя крыніцы; забароненыя, г. зн. цэнзурныя. Слова кніжнае было і словам пра кнігі, што адлюстроўвалі пропаведзі і павучанні Ефрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага, Клімента Смаляціча, Аўрамія Смаленскага [1].

Навучыцца чытаць значыла ў той час навучыцца валодаць інструментам для разумення і ведання свяшчэнных тэкстаў і іх бясконцых каментароў, у тым ліку на пісьме. Кніжныя, а значыць сапраўдныя веды лічыліся неабходнай умовай набожнасці, прававернасці і самога звання хрысціяніна, які павінен быў чытаць кнігі (святыя), а не лжывыя *кашчунны*, што і кнігамі не называліся, бо, як адзначаў Кірыла Тураўскі, яны не мелі Боскай мудрасці (“Слова святога Кірылы аб кніжным чытанні і навуцы”, XII ст.). Трывалыя сярэднявечныя асновы кніжнасці – кананічныя кніжныя веды, якія валодалі найвышэйшай Боскай каштоўнасцю, а закладзеныя былі, магчыма, яшчэ апосталамі, непарушна існавалі амаль да пачатку ўзнікнення кнігадрукавання і служылі ўніверсальнай метадалогіяй вучонасці.

Патрэба ў практычных ведах пра кнігі знаходзіла адлюстраванне ў вопісах, інвентарах, каталогах царкоўных, манастырскіх і прыватных бібліятэк, некаторыя з якіх захаваліся і дайшлі да нашага часу, як адзін з самых ранніх – Вопіс слудцага Троіцкага манастыра (1494) архімандрыта Іосіфа. Даволі поўная характарыстыка рэпертуару кніжнасці XVI ст. пад назвай “О книгах ихъ же подобаетъ чести и внимати, ихъ же не внимати, ни чести” была змешчана ў павучальным рукапісным зборніку – Измарагд (1593), перапісаным Іванам Праскурыным у Супрасльскім манастыры.

Самыя раннія беларускія друкаваныя крыніцы, якія даносяць сведчанні пра пэўныя змены ў развіцці ведаў пра кнігу і далейшае фарміраванне кнігазнаўчай думкі ў эпоху Адраджэння, – пражскія і віленскія выданні Францыска Скарыны, прадмовы да якіх уяўляюць не толькі своеасаблівую аўтарскую апалогію мудрасці “спасціжэння самога сябе”, але і адну з формаў праявы крытычнай думкі. Аб’яднаныя агульным праграма-асветніцкім падыходам, яны змяшчаюць і тэарэтыка-канцэптואльныя кнігазнаўчыя рэфлексіі, сярод якіх распазнаюцца будучыя навуковыя катэгорыі – гэта місія і філасофія кнігі, духоўныя і маральныя складнікі кнігі, функцыянальнае прызначэнне кнігі і чытання, кніга і мова, форма і змест кнігі, кнігазнаўчая лексіка, аўтар – кніга – чытач і інш. Сярод агульных пытанняў звяртае на сябе ўвагу метадалогія Ф. Скарыны па вывучэнні гісторыі друкаваных ім кніг, якая засноўвалася, з аднаго боку, на традыцыі Сярэднявечча – прыводзіць асноўныя палажэнні, абав’яраючыся на біблейскія тэксты, першакрыніцы і іх тлумачэнні найбольш аўтарытэтнымі аўтарамі, а таксама, з іншага боку – прапаноўваліся ўласна аўтарскія гуманістычныя погляды, акцэнтава-

ныя на пытаннях і маральна-этычных аспектах тэкстаў, іх ролі ў асвеце і набыцці практычных ведаў, пад якія падводзілася і нацыятворчая аснова, і разуменне разнастайнасці і адзінства свету.

Францыск Скарына ў якасці ўніверсальных ведаў рэкамендаваў Біблію, менавіта ў ёй ён бачыў духоўнае выратаванне. У адным з пасляслоўяў Ф. Скарына называе сябе настаўнікам “у навукх і ў лекарстве”, у шэрагу іншых прадмоваў – паказвае глыбокую павагу да аўтараў-настаўнікаў, спадкаемцам якіх выступае і сам. Кнігі і кніжніцы разумеюцца ім як найвышэйшыя каштоўнасці, якія захоўваюць і працягваюць чалавечую памяць. Чытанню кніг Бібліі, як у цэлым чытанню, Ф. Скарына аддае вельмі пільную ўвагу, праяўляючы сістэмна-дыферэнцыраваны падыход: *“Пожиточны же суть сие книги чести всякому человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, набольй тым, они же хотят имети добрые обычае и познати мудрость и науку”* [2]. Бо *“всяко писание Богом водъхнуено польезно ест ко учению и ко обличению, исправлѣнию, и ко наказанию правды. Да совершен будетъ человекъ божий и на всяко дѣло добро уготован”* [3].

Такім чынам, і кніга, і аўтар становяцца духоўнымі настаўнікамі чалавека (чытача), пра што таксама сведчаць прадмовы-“трактаты” вядомых гуманістаў-кніжнікаў Сымона Буднага, Мацея Кавячынскага, Лаўрэнція Крышкоўскага, Васіля Цяпінскага, Івана Фёдарова, Пятра Мсціслаўца, Рыгора Хадкевіча, Канстанціна Астрожскага, Лявона Мамоніча, Іяіля Труцэвіча, Сімяона Полацкага і інш. У прадмовах не толькі рабіліся спробы растлумачыць каштоўнасць кнігі, кніга абвешчалася неад’емнай часткай духоўнага жыцця чалавека, бо яна была патрэбна *“господареви и челядникови дома, ремесникови на варстатѣ, крамареву при крамѣ, купцу и пелкгримову в дорожѣ. Жолнерову в тягненію и на войнѣ, жеглярову на водѣ, мнихову в целли, а священникову дома и в церкви”* [4].

У цэлым можам сказаць, што ва ўсім комплексе прадмоваў і пасляслоўяў беларускіх першадрукароў і асветнікаў XVI–XVII стст. мы знаходзім вытокі ведаў пра кнігу, у якіх адлюстроўвалася значэнне і прызначэнне кнігі, яе разуменне і тлумачэнне, місія і функцыі.

Глыбока прадуманае асэнсаванне ролі чытання і кнігі ў працэсе тварэння чалавека набожнага і адукаванага дэманструе беларускі асветнік Сімяон Полацкі (Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітніяновіч) [5], якому ўласціва імкненне да абгульнення кніжнай мудрасці розных народаў (беларусаў, украінцаў, палякаў), імкненне да як мага шырокага яе распаўсюджвання, у тым ліку ўкаранення на практычным узроўні асветніцкай праграмы, што набыла агульнадзяржаўнае значэнне і садзейнічала карэнным зрухам у расійскай аду-

кацыі [6]. Погляды адносна кнігі і чытання Сімяон Полацкі выказаў не толькі ў прадмовах да чытачоў у надрукаваных ім выданнях, але і ў адмыслова складзеных вершах – не толькі пахвале кнізе, характэрнай для еўрапейскіх асветнікаў, але і адлюстраванні яе асветніцкай місіі [7].

У XVII–XVIII стст. з пашырэннем рэпертуару свецкай, навуковай тэматыкі веды пра кнігу становяцца неабходнай умовай у выдавецкай, бібліяграфічнай, бібліятэчнай і кнігагандлёвай дзейнасці; выяўляюцца пры апісанні і сістэматызацыі разнастайных кніжных збораў; прадстаўленні бібліяграфічнай інфармацыі ў перыядычным друку, а таксама ў асобных бібліяграфічных дапаможніках. Робяцца першыя спробы вывучэння кніжнай спадчыны ў кантэксце гісторыі краю, яго кніжных традыцый, у асвеце народа кніга набывае найважнейшае значэнне. Уплыў ідэй еўрапейскага Асветніцтва адлюстроўваецца ў выніках дзейнасці Ільі Капіевіча, Іахіма Храптовіча, Ігната Быкоўскага, Яна Снядэцкага, Міхаіла Баброўскага, Ігната Даніловіча, Ігната Легатовіча і іншых, якія ўдзельнічалі ў тым ці іншым працэсе кніжнай справы.

Нельга не згадаць пра ўраджэнца Беларусі Ільі Капіевіча (Ілья Фёдаравіч Капіеўскі) [8], пачынальніка грамадзянскай азбукі. Пераканана пісаў ён пра неабходнасць ведаў, карысці пісьменства: *“Ничто же полезнейшее есть в сем житии, как познание и умелость письмен. Сие приношает величество и славу, сие неизреченную красоту воздает, сие государства великия укрепляет и расширяет, и прославляет – всякому человеку во всяком чину полезно. Письмена разум исправляют и обучают, и утешают, откуда храбрость и добродетели в первоначальниках з научения и чтения письмен. Не токмо бо красотою и славою возвеличиваются, но цвет точию имеющий величества своего от письмен покров, благородие и силу: ими же своим любезнейши суть, супостатом же – страшнейший”* [9].

Духоўнае жыццё, як і кніжныя веды Беларусі ў XVI–XVIII стст., развівалася ў рэчышчы гуманістычнай спадчыны Ф. Скарыны, засноўваючыся на самакаштоўнасці асобы і грамадзяніна, кампрамісна суіснуючы ў полікультурнай супольнасці, распаўсюджваючы і прымнажаючы еўрапейскі вопыт, захоўваючы ўласныя традыцыі. “Новыя кніжныя веды” грунтаваліся на абавязковым папярэднім досведзе, пра што сведчылі, напрыклад, спасылкі на кнігі, іх цытаванне і характарыстыка, роля якіх заключалася не толькі ў выкананні функцыі прадстаўлення тэксту, але таксама і ў захаванні “кніжнай традыцыі”, што ўжо склалася і выпрацавала свае законы, прынцыпы і нават функцыі кнігі адносна чытача і чытача адносна кнігі [10].

Такім чынам, вытокі кнігазнаўчых ведаў выўляюцца ў комплексе ўніверсальных кніжных ведаў і самі складаюць агульную гуманістычную кніжна-ведавую (кнігазнаўчую) парадыгму, у тым ліку хрысціянскую.

На этапе свайго фарміравання як навукі беларускае кнігазнаўства ўяўляецца ў выглядзе зборнага вобраза, які складаецца з навуковых галін усёахопных бібліяграфіі, гісторыі і філалогіі, а таксама і вынікаў персаніфікаваных ведаў, якія належаць сэнна розным народам (палякам, рускім, літоўцам, а таксама і беларусам).

Багатая кніжная спадчына, разнастайнасць навуковых прац, колькасныя і якасныя змены ў галіне бібліятэчна-бібліяграфічнай справы і адукацыі ў другой палове XVIII – пачатку XIX ст. сталі неабходнымі перадумовамі для фарміравання навук пра кнігу на тэрыторыі Беларусі [11]. Першыя вопыты тэарэтычнага асэнсавання новай еўрапейскай навукі праявіліся ў Віленскім універсітэце, інтэлектуальным цэнтры Беларусі і Літвы. Велізарны ўплыў на агульную ідэйную атмасферу ва ўніверсітэце меў гісторык Іахім Лялевель [12]. Яго працы, напісаныя ў эпоху змен сацыяльных і палітычных ідэй, грамадскай ментальнасці, сведчылі як пра фарміраванне цікавасці да гісторыі кнігі, так і пра развіццё навукі пра кнігу (якую сталі называць бібліяграфіяй), а таксама пра неабходнасць гістарыяграфічных і тэарэтычных абгульненняў у гэтай галіне. У працы “Што такое бібліяграфія” (1826) [13] І. Лялевель вылучыў, як і заходнія тэарэтыкі таго часу М. Дэніс, Э. Г. Пеннэ, навуку пра друкаваную кнігу (“тыпаграфія”), навуку пра рукапісы (“графіка”), навуку пра бібліятэчную кнігу (“бібліятэчная справа”); пісаў ён і пра ўсходнеславянскую культуру, і пра значэнне “статутнай” мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім, і пра дзейнасць Францыска Скарыны, Мамонічаў, Заблудаўскай друкарні і інш.

Паслядоўнік І. Лялевеля – ураджэнец Беларусі, выпускнік Віленскага ўніверсітэта, адзін з яго бібліятэкараў і выкладчыкаў Аляксандр Віктар Багаткевіч, які дзякуючы “Трактату аб бібліяграфіі ўсеагульнай” [14] увайшоў у кола першых польскіх, літоўскіх і беларускіх бібліяграфазнаўцаў і кнігазнаўцаў [15]. А Віленскі ўніверсітэт у пачатку XIX ст. стаў месцам, дзе ўпершыню ў вышэйшай навучальнай установе Расійскай імперыі пачалі чытаць лекцыі на курс кнігазнаўства (1828/29 навучальны год). Першыя крокі навукі пра кнігу былі пад назвай *бібліяграфіі*, якая разумелася даволі шырока і паводле А. Багаткевіча была галіной тэарэтычнага, гістарычнага і практычнага апісання кніг, кнігазбораў, рэдкасцяў, помнікаў пісьменства. Адначасова ён адзначаў, што навука пра кнігу мае агульныя карані з усеагульнай гісторыяй літаратуры, з якой супольна развіваецца, хоць першая,

маючы багатыя запасы матэрыялаў, можа быць дапаможнай галіной гісторыі літаратуры.

Ускладаючы надзеі на перспектывы развіцця навукі бібліяграфіі ўсеагульнай, А. Багаткевіч звярнуў увагу і на першыя крокі распрацоўкі вучэбных курсаў і спробы ўвядзення кнігазнаўчай адукацыі ў Францыі і ў Польшчы (у Кракаве – Ежы Самуэлем Бантке, у Варшаве – Іахімам Лялевелем, у Крэменцы – Паўлам Ярковічам). Айчынным кнігазнаўчым вопытам ён лічыў польскі, адначасова вялікую ўвагу аддаваў непасрэдна работам па бібліяграфічным апісанні і вывучэнні кніжнай спадчыны ў розных краінах Еўропы; разглядаючы расійскія працы, адзначаў іх як агульныя крыніцы па гісторыі славянскага пісьменства і друкарскай справы, асабліва вылучаў ролю Віленскага ўніверсітэта і краёўцаў у захаванні рэгіянальнай кніжнай спадчыны, адзначаўшы, што «не адно таксама вучонае пярэ з прыстойнай транспартацыяй рассявае па зямлі Літоўскай і Польскай веды бібліяграфічныя, не адна дасведчаная рука, перакладаючы, рыхтуючы і ўзважваючы працы ўслаўленых у навуках мужоў, сплятае буйныя вянцы для выхаванцаў Муз славянскіх; альбо таксама немачу часу знявечаныя рэшткі пісьменнай працы прадзедаў даследуе, з бяспамяцтва здабывае, распазнае, параўноўвае, тлумачыць» [16].

Закрыццё Віленскага ўніверсітэта неспрыяльна адбілася на далейшым лёсе кнігазнаўства і гісторыі беларускай кнігі, навуковае развіццё якіх было перапынена. Некаторыя распрацоўкі і даследаванні па гісторыі кнігі засталіся ў рукапісах ці былі страчаны (як праца “Гісторыя славянскіх друкарняў у Літве” першага беларускага скарыназнаўцы прафесара Міхаіла Баброўскага).

І толькі ў канцы XIX – пачатку XX ст. з’яўляюцца працы, якія паказваюць – без усялякіх сумневаў – на прыналежнасць іх зместу да Беларусі, хоць яны таксама яшчэ ўяўлялі з сябе этапныя даследаванні на шляху да стварэння ўласна беларускай навукі пра кнігу. Першая праца “Беларуская літаратура і бібліяграфія” Аляксандра Ельскага – агляд публікацый з 1517 да 1892 г., аформленыя як энцыклапедычны артыкул [17]. З перапіскі ж А. Ельскага з польскім лінгвістам і этнографам Янам Карловічам вядома таксама, што ён «планавалі выдаць “Беларускую бібліяграфію” асобнай кнігай, аднак гэтая задумка засталася няздзейснай» [18]. Другая праца – “Беларусы” Яўхіма Карскага (т. 1–3, 1903–1922) – стала грунтоўнай крыніцай інфармацыі пра выданні на беларускай мове, якія выйшлі на тэрыторыі Беларусі. Сабраўшы і вывучыўшы вялізны масіў інфармацыі, Я. Карскі зрабіў і шэраг прапановаў па выяўленні, сістэматызацыі і распрацоўцы прынцыпаў ідэнтыфікацыі помнікаў беларускага пісьменства і друку, падаўшы прыклад культуры навуковай кнігі, арганізацыі яе змястоў-

нага і даведачна-бібліяграфічнага кантэнт. Або два аўтары абпіраліся на бібліяграфію і славенасць, што паказвала на прыхільнасць навукоўцаў да тэарэтычных палажэнняў, у тым ліку А. В. Багакевіча, або цесную сувязь навукі пра кнігу (бібліяграфіі) з гісторыяй літаратуры.

Распаўсюджванне гуманістычных ідэй і еўрапейскай традыцыі інтэлектуальнага развіцця грамадства спрыяла далейшаму станаўленню кнігазнаўчай метадалогіі (агульнай і спецыяльнай) і фарміраванню навуковых кнігазнаўчых ведаў на этапе іх уключэння ў кола навучальных дысцыплін, закліканых паказаць багаты вобраз пісьменства і ўсёй адукацыі або культуры разумовай, усеагульную гісторыю навуковых ведаў, прагрэс розуму людскога. Пераемнасць еўрапейскіх навуковых і навучальных традыцый адлюстравалася ў эвалюцыйным перыядзе дзейнасці віленскай кнігазнаўча-філалагічнай школы як рэгіянальнага цэнтра нараджэння ў тым ліку і беларускага кнігазнаўства, інспіраванага даследаваннем рэгіянальнай кніжнай спадчыны.

У пачатку ХХ ст., і асабліва са стварэннем у 1918 і 1919 гг. першых формаў беларускай (нацыянальнай) дзяржаўнасці, пачынаецца **этап станаўлення беларускага кнігазнаўства**, галіну якога распрацоўвалі краязнаўцы, гісторыкі, філалагі, мастацтвазнаўцы, бібліяграфы.

Гісторыя беларускай рукапіснай і друкаванай кнігі, бібліятэчных і архіўных збораў, мастацтва старадрукаванай кнігі, вызначэнне тыпалагічных прыкмет “беларускай кнігі” даследаваліся Яўхімам Карскім, Рамуальдам Зямкевічам, Вацлавам Ластоўскім, Уладзімірам Пічэтам, Мікалаем Улашчыкам, Аляксандрам Шлюбскім, Мікалаем Шчакаціхіным. У 1920-я гг. былі створаны такія дзяржаўныя ўстановы, як Белдзяржбібліятэка (1922), якая распачала падрыхтоўку і выданне “Летапісу беларускага друку”; будучая Акадэмія навук Беларусі – Інбелкульт (1922–1929), грамадская арганізацыя “Усебеларускае таварыства бібліяфілаў” (1927–1929); яны ўзяліся за асветленне кнігазнаўчых пытанняў, зусім нязначна ці ўвогуле не даследаваных, – гэта навуковае вывучэнне культуры кнігі, кніжнай справы, мастацтва кнігі. У пачатку 1930-х гг. былі спробы выдання асобнага часопіса “Кніга – масам” (выйшла 7 нумароў за 1932 г.), а таксама “Крытыка-бібліяграфічнага зборніка” (Дзяржбібліятэка і Бібліяграфічны інстытут БССР імя У. І. Леніна, 1934), змест якіх быў перапоўнены пытаннямі савецкай ідэалогіі і прапаганды. Асноўнай пляцоўкай для публікацыі гісторыка-кнігазнаўчых матэрыялаў служылі часопісы краязнаўчага (“Наш край”), грамадска-літаратурнага (“Польмя”, “Узвышша”), культурна-асветніцкага кірунку (“Асьвета”), у некаторых вылучаліся спецыяльныя рубрыкі, як “Кнігапіс”,

“Бібліяграфія”, “Летапіс беларускага друку”, “Кнігу і мастацтва ў масы”. Да кола аўтараў па гісторыі беларускай кнігі далучыліся Уладзімір Дубоўка, Дзмітрый Даўцяла, Дзмітрый Жылуновіч, Мікалай Каспяровіч, Міхаіл Мялешка, Сцяпан Некрашэвіч, Іосіф Сіманюскі, Юлія Бібіла, Ніна Ватацы, Ігнат Дварчанін і іншыя.

Артыкулы навуковага характару публікаваліся ў “Запісках аддзелу гуманітарных навук” Інбелкульту, у перспектывыя планы якога ўваходзіла задача выдання поўнай гісторыі беларускай кнігі. Менавіта з дзейнасцю Інбелкульту, першай дзяржаўнай беларускай навуковай установы, былі звязаны і першыя сур’ёзныя дасягненні ў беларускім кнігазнаўстве: выданне гістарычных дакументаў, даследаванне гісторыі кнігадрукавання, ахова помнікаў пісьменства. Значнай падзеяй стаў выхад зборніка навуковых прац “Чатырохсотлецце беларускага друку. 1525–1925” (Мінск, 1926), падрыхтаванага рэдакцыйнай камісіяй Інбелкульту пад кіраўніцтвам Уладзіміра Пічэты. У выданні знайшлі адлюстраванне вынікі навуковай працы па вывучэнні гісторыі беларускай кнігі XVI–XVII стст., якія былі асветлены У. Пічэтам, М. Піятуховічам, М. Шчакаціхіным, дзякуючы ім спадчына Ф. Скарыны і дасягненні скарыніяны загучалі ў еўрапейскім кантэксце.

За межамі БССР праблемы гісторыі кнігі і кнігавыдання асвятляліся на старонках такіх выданняў, як “Крывіч” (Коўна), “Беларуская культура”, “Беларуская Крыніца”, “Калосьсе” (Вільня). Скарызназнаўчая тэматыка таксама была вельмі актуальнай, што пацвярджаюць, да прыкладу, публікацыі Адама Станкевіча: “Доктар Францішак Скарына – першы друкар беларускі (1525–1925)” (Вільня, 1925) [19], “Доктар Францішак Скарына і яго культурная праца: 3 гады 450-лецця яго нараджэння” (1936) [20]. У 1920-я гг. вылучаецца бібліятэчна-бібліяграфічная дзейнасць Аляксандра Ружанцова, ён супрацоўнічаў у гэтай галіне з беларускімі віленскімі выдаўцамі, у першую чаргу з Максімам Гарэцкім (“Беларускія ведамасці”, Вільня, 1921), быў аўтарам артыкулаў ковенскага выдання “Крывіч” (1923–1927) Вацлава Ластоўскага і Клаўдыюша Дуж-Душэўскага, падтрымліваў кантакты з латгалскімі беларусамі (Канстанцінам Езавітавым), якія ў сваю чаргу таксама займаліся гісторыяй беларускай кнігі. У 1924 г. у часопісе “Кнугос” была апублікавана першая праца А. Ружанцова “кнігазнаўчай тэматыкі” – бібліяграфія беларускіх кніг, выдадзеных у незалежнай Літве ў 1919–1921 гг. Працуючы бібліятэкарам ваеннай бібліятэкі, ён таксама выкладаў курс прыкладной бібліяграфіі на бібліяграфічных курсах пры Ковенскім універсітэце, а пасля выдання свайго першага спецыяльнага бібліяграфічнага даведніка на літоўскай мове

“Lietuvos Karo bibliografija” (“Літоўская ваенная бібліяграфія”) заслужыў імя “бацькі літоўскай бібліяграфіі”. Падрыхтаваныя А. Ружанцовым бібліяграфічныя даведнікі і сэнны не страцілі актуальнасці, хоць і не атрымалі адлюстравання ў гісторыі бібліяграфазнаўчай думкі Беларусі.

Фенаменальнай жа падзеяй для беларускай эміграцыі, а з часам і для ўсёй кніжнай культуры Беларусі, стала фундаментальная праца “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца Х да пачатку XIX стагоддзья” (Коўна, 1926) Вацлава Ластоўскага, падобнай на якую ў той час яшчэ не мелі ні рускія, ні ўкраінцы, ні літоўцы [21], бо гэта было першае, у поўным сэнсе, даследаванне па гісторыі кніжнай культуры Беларусі [22]. Такая шырыня падыходу В. Ластоўскага была блізкай поглядам украінскіх вучоных-бібліяграфістаў Мікалая Сагарды, Юрыя Кавалеўскага, Сцяпана Пастарнака [23], перасякалася з пазіцыяй рускага кнігазнаўцы Мікалая Лісоўскага, хто акцэнтаваў увагу на ўзаемасувязі кнігазнаўства з палеаграфіяй і гісторыяй літаратуры, а таксама – украінскага і польскага кнігазнаўцы Леона Быкоўскага, які лічыў больш важнымі сувязі кнігазнаўства з гісторыяй культуры, сацыякультурным асяроддзем і нацыянальнай ідэяй [24].

Сярод апошніх кнігазнаўчых работ В. Ластоўскага, што адносяцца да перыяду яго высылкі ў Саратаў, – праграма лекцый па “Гісторыі кнігі”. Захаваўся толькі рукапіс праграмы, датаваны 24.09.1936. Гэта тэматычны спіс 10 лекцый, кожная з якіх мае вызначанае кола пытанняў ці тэматычных кірункаў. Цікава, што В. Ластоўскі пачынае лекцыі з разгляду поглядаў “на пісьмо як на боскае адкрыццё”, а завяршае разважанымі пратое, што “кніга не матэрыяльны прадмет, а зброя палітычнай барацьбы”, прадстаўляе таксама “перыядызацыю кніг па сацыялагічнаму прынцыпу”, завяршае ж цыкл лекцый пытаннем аб “заданні і ролі бібліятэкара ў эпоху дыктатуры пралетарыяту”. Тэзісныя палажэнні Праграмы, хоць і скупа, адлюстроўваюць канцэптуальны падыход В. Ластоўскага да вивучэння кнігі, якую, на яго думку, неабходна аналізаваць як гістарычную з’яву на фоне агульначалавечага развіцця; пацвярджаюць разуменне і глыбокую перакананасць Ластоўскага-кнігазнаўцы ў каштоўнасным значэнні кнігі для кожнага народа і для ўсяго чалавецтва. А спадзяваўся В. Ластоўскі, што яго “Гісторыя беларускай кнігі” “паміма многіх яе недастаткаў, прынясе карысць нашай адраджаючай пісьменнасці, хаця б пабуджаючы іншых да працавітых доследаў на полі нашай мінуўшчыны, асабліва пісьменнасці...” [25].

Станаўленне беларускага кнігазнаўства звязана з адраджэнскімі працэсамі пошуку нацыя-

нальнай самаідэнтыфікацыі і самакаштоўнасці, падставай для чаго з’яўлялася беларуская кніга, што пацвердзілі стварэння гісторыка-кніжных рэтраспектыўных працы, у задачы якіх уваходзіла абгрунтаванне і раскрыццё кніжнай культуры Беларусі, фарміраванне і выхаванне гісторыка-каштоўнаснага нацыянальнага мыслення. На этапе станаўлення беларускага кнігазнаўства быў пакладзены пачатак выпрацоўкі асноўных тэарэтычных прынцыпаў і метадалагічных падыходаў да даследавання кніжнай культуры Беларусі; былі заснаваны грамадскія і дзяржаўныя ўстановы, у комплекс навукова-даследчых кірункаў якіх уключаюцца кнігазнаўчыя праблемы, першапачаткова арыентаваныя на выяўленне, улік і захаванне кніжнай спадчыны Беларусі.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Доўнар, Л. І.** Слова кніжнае было і словам пра кнігі: да вытокаў беларускай навукі пра кнігу / Л. І. Доўнар // Берковские чтения – 2021. Книжная культура в контексте международных контактов : матер. VI Междунар. науч. конф. (Гродно, 26–27 мая 2021 г.). – Минск : ЦНБ НАН Беларусі; Москва : ФГБУН НИЦ “Наука” РАН, 2021. – С. 159–166.
2. **Предсловіе в Притчи премудраго Саломона, царя Израилева** // Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарына; АН БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Минск : Навука і тэхніка, 1969. – С. 20.
3. **Предъсловіе в Псалтирь** // Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі. – Минск : Навука і тэхніка, 1969. – С. 9–11.
4. **Кароткі, У. Г.** Беларускія прадмовы і пасляслоўі другой палавіны XVI–XVII ст. / У. Г. Кароткі // Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Скарыны. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 19.
5. **Голенченко, Г. Я.** Белорусы в русском книгопечатании / Г. Я. Голенченко // Исследования и материалы. – М., 1978. – Сб. 13. – С. 110–111.
6. **Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стст.** : у 2 т. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Минск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1. – С. 680.
7. **Доўнар, Л. І.** Сімяон Полацкі пра кнігу і чытанне: да вытокаў беларускай бібліялагічнай думкі / Л. І. Доўнар // Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития : матер. XIV Белорус.-Рос. науч. семинара-конф., Москва, 24–25 ноябр. 2021 г. / Междунар. асоц. акад. наук, Совет по книгоизд. – Минск – Москва, 2021. – С. 137–143.
8. **Доўнар, Л. І.** Ілья Капіевіч пра навуку чытання і мудрасць кнігі: вытокі тэорыі і вынікі практыкі / Л. І. Доўнар // Грани книжной культуры: к 20-летию создания Научного центра исследований истории книжной культуры – Научного и издательского центра “Наука” РАН : Матер. Рос.-Белорус. круглого стола, Москва, 22 дек. 2021 г. / Рос. акад. наук [и др.]. – Москва – Минск, 2021. – С. 133–140.
9. **Пекарский, П.** Наука и литература в России при Петре Великом / П. Пекарский. – СПб. : изд. Тов-ва “Общественная польза”, 1862. – Т. 1. – С. 22.
10. **Доўнар, Л. І.** Кнігазнаўчая думка ў эпоху Француска Скарыны: інтэрпрэтацыі паводле кнігі “Iucunda familia librorum. Humanis eti renesansowi w świecie ksiązki” Януша С. Грухалы / Л. І. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. Вып. 7. Нараджэнне кнігазнаўчай думкі і паўстанне навукі пра кнігу: vitae parallelae : зб. навук. прац, прысвеч. 500-годдзю беларускага кнігадрукавання / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Минск : БДУКМ, 2017. – С. 134–151.

11. **Доўнар, Л. І.** Упарадкаванне бібліятэчнай справы і дзейнасць Адукацыйнай камісіі як перадумовы фарміравання навук пра кнігу ў другой палове XVIII – пачатку XIX ст. / Л. І. Доўнар // *Принттехнологии и медиакоммуникации: матер. 86-й науч.-техн. конф. профессорско-преподавательского состава, науч. сотрудников и аспирантов, Минск, 31 янв. – 12 февр. 2022 г.* – Минск: БГТУ, 2022. – С. 87–91.

12. **Караў, Д.** Лялевель (Lelewel) Іаахім / Д. Караў, В. Семяноў // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.* – Мінск: БелЭн, 1997. – Т. 4. – С. 423–424; **Доўнар, Л. І.** Кнігазнаўчыя веды для бібліятэкараў ад Іаахіма Лялевеля / Л. І. Доўнар // *Матэр. XIV Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, прымеркаваных да 400-годдзя першага “Буквара”, Минск, 26–27 крас. 2018 г.*, НББ. – Минск, 2018. – С. 250–255.

13. **Лялевель, І.** Прамова да маіх бібліяграфічных кніг. Што такое бібліяграфія / І. Лялевель // *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нацыянальная бібліятэка Беларусі.* – Мінск, 2021. – Вып. 24. – С. 17–27.

14. **Багаткевіч, А. В.** Трактат аб Бібліяграфіі ўсеагульнай / А. В. Багаткевіч // *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі.* – Мінск, 2016–2018. – Вып. 19. – С. 9–25; Вып. 20. – С. 8–24; Вып. 21. – С. 7–21.

15. **Доўнар, Л. І.** Кнігазнаўчая метадалогія Аляксандра Віктара Багаткевіча (да 190-годдзя адкрыцця курса “Усеагульнай бібліяграфіі”) / Л. І. Доўнар // *Матэр. XV Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, Минск, 4–5 крас. 2019 г. / Нацыянальная бібліятэка Беларусі.* – Мінск, 2019. – С. 23–28.

16. **Багаткевіч, А. В.** Трактат аб Бібліяграфіі ўсеагульнай / А. В. Багаткевіч // *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі.* – Мінск, 2018. – Вып. 21. – С. 15.

17. **А. Ј.** *Białoruska literatura i bibliografia / A. J. // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana.* – Warszawa: Nakład S. Sikorski, 1892. – Т. 8. – С. 646–658.

18. **Лявончыкаў, В. Е.** Бібліятэчна-бібліяграфічная дзейнасць Аляксандра Ельскага / В. Е. Лявончыкаў // *Бібліятэчны свет.* – 2001. – № 2. – С. 25.

19. **Stankiewicz, A.** *Doktor Franciszak Skaryna – pierwszy drukar białoruski (1525–1925) / A. Stankiewicz.* – Wilnia: Krynica, 1925. – 59, [1] s.

20. **Станкевіч, А.** Доктар Франціш Скарына і яго культурная праца: 3 гадоў 450-лецця яго нараджэння / А. Станкевіч // *Калосьсе.* – 1936. – Кн. 2. – С. 99–100.

21. **Суша, А.** Першая гісторыя беларускай кнігі і яе стварэнне / А. Суша // *Ластоўскі, В.* *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі / В. Ластоўскі.* – Мінск: Маст. літ., 2012. – С. 3–30.

22. **Доўнар, Л. І.** “У горадзе маім – такім мацоўным – адзін я быў!” / Л. І. Доўнар // *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры.* – Мінск, 2011. – [Вып. 3]. – С. 139–168; **Довнар, Л. В.** До и после Вацлава Ластовского: белорусская наука о книге в контексте персонального книговедения / Л. В. Довнар // *Knygotyra.* – Vilnius, 2013. – Т. 60. – Р. 170–191; **Dounar, L.** *Wacław Łastowski i kultura książki Białorusi / L. Dounar // Roczniki Biblioteczne.* – Wrocław, 2013. – R. 56. – S. 29–53.

23. **Леончиков, В. Е.** Общая ретроспективная библиография книг союзных республик / В. Е. Леончиков // *Вопросы библиотечного и библиографического знания.* – Минск, 1972. – Вып. 1. – С. 3–15.

24. **Леликова, Н. К.** Становление и развитие книговедческой и библиографической наук в России в XIX – первой трети XX века / Н. К. Леликова. – СПб.: РНБ, 2004. – С. 259.

25. **Ластоўскі, В.** Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спраба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя / В. Ластоўскі. – Коўна, 1926 (Друк. Сакалоўскага і Лана). – С. VIII.